

Ալվարդ Ալեքսանյան
ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության
ամբիոնի դասախոս, իրավ. գիտ. թեկնածու

**ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Կիլիկիայի պետությունն իր կառավարման ձևով ավատական միապետություն էր: Ուներ իրավական և քաղաքական կայացած համակարգ, վերածննդի մշակույթին բնորոշ դրսևորումներով: Հայոց թագավորը, որպես պետության գլուխ, մարմանվորում էր երկրի գերագույն իշխանությունը և օգտվում էր միապետին վերապահված իրավունքներից: Նա երկրի օրենսդիր, գործադիր և դատական բարձրագույն մարմինն էր: Երկրի կառավարման կենտրոնը, որի միջոցով վճռվում էին բոլոր կարևորագույն հարցերը, արքունիքն էր: Կիլիկիայում, արևմտաեվրոպական երկրների օրինակով, արքունիքում գործում էր բարձրագույն կամ վերին ատյանը՝ որպես օրենսդրական-խորհրդակցական բարձրագույն մարմին: Բարձրագույն ավագանու այդ խորհուրդը միաժամանակ պետության գերագույն դատարանն էր: Որպես ճյուղային կառավարման կենտրոնական մարմիններ, գործում էին գործակալությունները, որոնք գլխավորում էին պալատական բարձր աստիճանավորները՝ գործակալները: Դատական համակարգը բաղկացած էր արքունի դատարանից, Սիսի արքեպիսկոպոսական ատյանից, գավառական դատարանից, հոգևոր-եկեղեցական, թեմական ատյաններից:

Պետական, քաղաքացիական, քրեական, ժառանգական, ամուսնաընտանեկան և մյուս իրավահարաբերությունները կարգավորվել են հայոց կանոնագրքի, հունա-հռոմեական, Երուսաղեմի, Անտիոքի օրենքներով: Սմբատ Սպարապետի դատաստանագիրքը ի հայտ գալուց հետո հայկական ֆեոդալական պետության մեջ կիրառվել է և մեծ դեր է խաղացել միապետական կառավարման ձևի ամրապնդման գործում:

Կիլիկիայի իրավաքաղաքական և հասարակական-քաղաքական ներքին խնդիրներին նվիրված հուշարձաններից են Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագիրքը: Հայ ժողովրդի արտաքին հարաբերությունները լուսաբանող ամենաաչքի ընկնող ժողովածուներն են «Արմատ հավատոն 4-րդ ժողովածուն և «Դաշանց թուղթե կոչվող փաստաթուղթը: «Արմատ հավատոն ժողովածուն պատմա-դավանաբանական նյութերի ժո-

ղովածու է և ծնունդ է առել այն ժամանակաշրջանում, երբ քաղկեդոնական գաղափարախոսության ներկայացուցիչները, չհանդուրժելով հայոց թագավորության վերահաստատումը (Լևոն Բ-ի թագավորությունը 1198 թ.), նոր արշավ էր սկսել Կիլիկիայում: Այս առումով այն արժեքավոր փաստաթուղթ է Կիլիկիայում ծավալված հակաքաղկեդոնական պայքարի պատմության մեջ: Անհայտ հեղինակի կողմից գրված «Գաշանց թողթըն միաբանության դաշինք է, որ իբրև կնքել են Կոստանդինոս կայսրն ու Սեղբեստոս պապը մի կողմից, Տրդատ թագավորը և Գրիգոր Լուսավորիչը՝ մյուս կողմից: Այնտեղ նկարագրվում է Տրդատի և Գրիգոր Լուսավորիչի՝ Հռոմ գնալու առասպելը իբրև եղելություն: Հռոմում պապը կաթողիկոս է ձեռնադրում Գրիգոր Լուսավորիչին, տալիս է նրան վրաց ու աղվանից եկեղեցիների, ինչպես նաև Երուսաղեմի, Անտիոքի ու Ալեքսանդրիայի պատրիարքների ձեռնադրության իրավունքը: Գաշինքը սահմանում է Հայաստանի հասարակական հարաբերությունները: Հայերը պետք է տիրող դիրք ունենան ոչ միայն մուսուլմանների, այլև քրիստոնյաների ու սիրիացիների հանդեպ: «Այս լեզենդը կոչված է հիմնավորելու և վավերացնելու հայ-հռոմեական կողմնորոշման և նրա հետ առնչվող պահանջներն ու սպասումները¹:

Կիլիկիայի քաղաքական և իրավական միտքն աչքի է ընկնում իր տեսական հարուստ ժառանգությամբ և պետական, եկեղեցական գործիչների քաղաքական-պետական ակտիվ գործունեությամբ: Իրավաքաղաքական, հասարակական-քաղաքական մտքի նշանավոր գործիչներ են Ներսես Շնորհալին (1098-1173), Ներսես Լամբրոնացին (12-րդ դար), Վահրամ Բաբունին (13-րդ դար), Սմբատ Սպարապետը (1208-1276) և մյուսները:

Ներսես Շնորհալին² թողել է հարուստ գրական ժառանգություն՝ մեկնություններ, թղթեր, ճառեր, շարականներ, գանձեր, ներբողներ, պոեմներ: Հայ իրավաքաղաքական մտքի պատմության համար կարևորվում են հատկապես նրա՝ կաթողիկոս ընտրվելու կապակցությամբ արտասանած «Ատենախոսությունն կոչվող հրապարակային ճառը և «Թուղթ ընդհանրականը, որը կաթողիկոսի ուղերձն էր՝ ուղղված հայ ժողովրդին: «Թղթին ներածական մասում, իր խոսքն ուղղելով աշխար-

¹ Հ. Գ. Մանուչարյան, Գրվագներ հայ քաղաքական մտքի պատմության, Երևան, 2002, էջ 83:

² Ծնվել է 1100 թ. Կիլիկիայի Ծովք ամրոցում, 1166 թ. նա ընտրվել է հայոց կաթողիկոս և հաստատվել է Հռոմկլայում, ուր և 1173 թ. կնքել է իր մահկանացուն:

հասփյուռ հայությանը, ցավով նշում է, որ թշնամիներով շրջապատված լինելու պայմաններում անհնար է համախմբել հայ ժողովրդին: Այդ պատճառով, ինչպես նա է գրում, «Այս տոթ քարանձավում՝ իբրև կամավոր բանտում և կապանքներում փակված, խոսքի փոխարեն մեր գրածով ենք խոսում բոլոր նրանց հետ, ովքեր լսելու ականջ ունենե՛լ: Նա հայ ժողովրդի յուրաքանչյուր դասին տալիս է համապատասխան խորհուրդներ ու խրատներ: Այդ խրատներով նա բացահայտում է իր ժամանակի արատավոր բարքերը, դատապարտում է անթույլատրելի արարքները և հասարակության տարբեր շերտերին ուղղված իր խրատներով պահանջում է վերջ տալ հանցավոր արարքներին, այն ամենին, ինչ դատապարտելի է աստվածային և մարդկային օրենքներով: Այս խրատներում հեղինակը շոշափում է հասարակական քաղաքական և քրեափրավական բազմաթիվ հարցեր: Խրատները իր ժամանակին լայն մասսայականություն են վաելել և ինչ որ չափով կարգավորել են հասարակության ներքին կյանքը, ուրվագծել են նրանց վարագիծը: Այս կապակցությամբ Ա. Թ. Թովմասյանը նշել է, որ «Ներսես Շնորհալու այն բազմաթիվ խրատներին, որոնք միջնադարյան Հայաստանում օրենքի ուժ ունեինե՛: Նույն նպատակն է հետապնդել նաև Շնորհալին՝ գրելով. «Այժմ Աստծո և մեր հրամանով սա կանոնական օրենք թող լինի այնպիսիների համարե՛: Միաժամանակ նա, արտահայտելով կամքի ազատության գաղափարը, նկատում է, որ յուրաքանչյուր մարդ ազատ է իր գործողությունով, և ինքն է որոշում իր խրատներին հետևե՞լ թե՞ ոչ. «Այնուհետև անելը կամ չանելը յուրաքանչյուրի կամքն էն»:

Այս խրատներին հետևելով՝ մենք պատկերացում ենք կազմում ժամանակի հասարակության սոցիալական կառուցվածքի, հասարակական-քաղաքական, իրավական մթնոլորտի և Շնորհալու հայացքների մասին: Հայոց հայրապետը հատկապես պահանջկոտ է հոգևորականների նկատմամբ: Շնորհալին ձգտում է նրանց առաջնակարգ տեղ ապահովել ազգային կյանքում: Նրանց վրա է դնում աշխարհիկ դասերի բարոյական ու մտավոր դաստիարակության պարտականությունը: Իշխան-

¹ Ներսես Շնորհալի, «Թուղթ Ընդհանրական», «Երգեր», «Հանելուկներ», «Եղեսիայի ողբը», «Հիսուս Որդի», Իրավունք, 2008, էջ 23:

² Ա.Թ. Թովմասյան, Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Երևան, 1977 թ., էջ 273:

³ Ներսես Շնորհալի, «Թուղթ Ընդհանրական», «Երգեր», «Հանելուկներ», «Եղեսիայի ողբը», «Հիսուս Որդի», Իրավունք, 2008, էջ 34:

ներից Շնորհալին պահանջում է իրենց ենթակաների նկատմամբ լինել հոգատար, խոհեմ և իմաստուն: Նա իշխողներին զգուշացնում է, որ բոլոր մարդկանց բնությունն էլ նույնն է, ստեղծված են միևնույն կավից, և նրանց նկատմամբ վատ չպետք է վերաբերվեն. «Փանգի նրանց բնությունը ձեզանից տարբեր չէ, այլ նույն կավից ու շաղախից եք ստեղծված: Ամենքն էլ զուգահավասար ծննդյամբ են աշխարհ գալիս և մահով ելնում այստեղից: Այս ամենից Շնորհալին իշխաններից պահանջում է, որ բավարարեն աշխատավորների միևիմուս պահանջները:

Շնորհալին բողոքում է ֆեոդալական կարգերի ծայրահեղ անօրինականությունների դեմ և ոչ թե այդ կարգերի դեմ ընդհանրապես: Նա մտահոգված է ավատատիրական իրավակարգի և օրինականության պահպանմամբ: Նրա նպատակն է գոյություն ունեցող կարգերը մաքրել անօրինականությունից և ֆեոդալական հարաբերությունները դնել ճիշտ ուղու վրա: Չարագացած ֆեոդալիզմի վերջին շրջանում երևան էին եկել հարստության կուտակման նոր ձևեր, որոնց հետ Շնորհալին չէր հաշտվում: Նա գրում է, որ իշխանություն և հարստություն կարելի է ձեռք բերել օրինական ճանապարհով: Նա հարստության կուտակման ապօրինի ձևեր է համարում գողությունը, կողոպուտը խարդախությունը: Աստվածային օրենքների մեջ, սպանությունից և շնությունից հետո Շնորհալին երրորդ չարիքը համարում է գողությունը: Ըստ Շնորհալու՝ գողության հանգամանքը պայմանավորված չէ գողացված իրի քանակով և արժեքով, այլ երևույթի էությանբ: Նա տալիս է նաև գողության հասկացությունը. «Ով ձեռքը երկարում է որևէ իր վերցնելու և այս կամ այն կողմ է մատնում, որ առարկայի տերը չտեսնի և իրեն բռնի..., այնպիսին գող է, և արածը գողությունն է:

Կարևորելով ընտանիքի դերը ազգապահպան մեծ գործում՝ ամուսնա-ընտանեկան հարաբերությունների ոլորտում շնորհվել է առաջադիմական հայացքներ, որոնք նպաստել են հաստատուն ընտանիք կազմելուն: Որպեսզի ընտանիքը հիմնված լինի փոխադարձ սիրո և վստահության վրա, ամուսնությունը պետք է կատարվի ամուսնացողների փոխադարձ համաձայնությամբ: Արգելում է ամուսնությունը կատարել հարկադրաբար և առանց ամուսնու և կնոջ կամքի: Ամուսնական տարիք է սահմանում տղաների համար 15 տարին, աղջիկների համար 12 տարին: Արգելում է մինչև չորրորդ աստիճանի ազգականների ամուսնությունը՝ բացատրելով թե ինչ պատճառով են սուրբ հայրերը չորս թիվը կանոնակարգել, որպես ամուսնության սահման: «Քանի որ մարմնի բնությունը

կազմված է չորս տարրերից, մարմնական ազդություններն էլ մինչև չորս քիվն է հասնումն¹:

Միջնադարյան Կիլիկյան Հայաստանում հասարակական մեծ վտանգավորություն է ներկայացրել առևանգմամբ ամուսնությունը, որը մարդկանց միջև հանգեցրել է թշնամության, որի հետևանքով ծանր հանցագործություններ են կատարվել: Շնորհալին ևս արգելում է առևանգման դեպքում պսակ կատարել, քանի որ այն բյուր չարիքների պատճառ է:

Շնորհալու քաղաքական պրակտիկ գործունեության ու քաղաքագիտական տեսական ժառանգության մեջ առանձնահատուկ տեղ են գրավում ազգապահպան արտաքին գործոնների հայտնագործման ու մշակման հիմնահարցերը:

Եկեղեցիների միության խնդիրը 12-րդ դարում քրիստոնյա աշխարհը հուզող գլխավոր հարցն էր: Հունա-լատինական գործիչները միությունը հասկանում էին բոլոր եկեղեցիների միավորում լատինական կամ բյուզանդական եկեղեցու հովանու ներքո: Յուրաքանչյուր ազգային եկեղեցի ազատ և ինքնիշխան համարելով՝ նկատում է, որ եկեղեցիները պետք է միավորվեն հավասարության և փոխըմբռնման սկզբունքով: Նա սովորեցնում էր, որ հունական, հայկական, ասորական, լատինական եկեղեցիները կարող են միմյանց շատ բան սովորեցնել և պահպանել եկեղեցու խաթարվող հեղինակությունը հասարակության մեջ:

1144 թ. Եղեսիայի գրավման առիթով Շնորհալին գրում է «Ողբ Եղիսայե-պոեմը՝ ոգևորելով և արթնացնելով հայ ժողովրդի հայրենասիրական զգացումները: Անդրադառնալով իր ժամանակի պատմական անցքերին՝ արտահայտել է իր մտորումները հայ ժողովրդի քաղաքական ճակատագրի մասին, շոշափել համայն հայության գոյության խնդիրը: Ողբը հայրենագուրկ հայի համար եղել է կորսված հողի, երազի ու սփոփանքի երգ, միաժամանակ նրա մեջ շարունակ բորբոքել է ապագայի հավատ ու կենսասիրություն:

Շնորհալին, նկարագրելով ողբերգությունը, դուրս է եկել ազգային նեղ շրջանակից և արտահայտել է համամարդկային շահեր: Դատապարտել է անարդարացի և արյունահեղ պատերազմները, հանդես է եկել խաղաղության ջատագով և ցույց է տվել պատերազմի ծանր հետևանք-

¹ Ներսես Շնորհալի, «Թուրք Ընդհանրական», «Երգեր», «Հանելուկներ», «Եղեսիայի ողբը», «Հիսուս Որդի», Իրավունք, 2008, էջ 75:

ները այդ քաղաքում ապրող ասորացիների, հույների և մյուս ազգերի համար: Նա իր քաղաքական հայացքներում արտահայտել է այն կարծիքը, որ տարբեր ազգերը դժբախտության մեջ պետք է օգնեն միմյանց: Նկարագրելով Եդեսիա քաղաքի բնակչության ողբերգական վիճակը՝ Շնորհալին դիմել է համայն մարդկությանը, որպեսզի նրանք տեղյակ լինեն նրանց աղետալի վիճակի մասին և դատապարտեն կատարած ոճրագործությունը: «Բայց աղետը իմ ցավալի փոքրագույն դեղը չի բուժի, վերքս մեկը չէ, որ փակվի, կամ թե որևէ մեկն սփոփի: Այս աղետին կարեկցելու համար պետք է ձայնով աղերսալի գոչել չորս կողմն աշխարհի, որ հանուր մարդկությունը լսի»:¹

Այսպիսով, նա դատապարտում է օտար նվաճողներին, որոնք ունահարում են ազգերի ապրելու իրավունքը և ձգտում են ոչ միայն թալանել այլ երկրներ, այլև տիրել բնօրինակ զավթած տարածքների բնակիչների մասսայական ոչնչացման կամ իրենց ազգի հետ ձուլման միջոցով: Այդ չարագործությունները կանխելու մեկ պետության ուժը անբավարար կլինի, ասել է Շնորհալին: Ինչպես տեսնում ենք, նրա հայացքներում զարգանում է միջպետական համաձայնագրեր կնքելու անհրաժեշտության պահանջը՝ նվաճողական պատերազմներ վարող պետություններին կարգի հրավիրելու և նրանց արշավանքը կանխելու համար: Միաժամանակ նա գտնում է, որ նման պայմանագիր կարող է կնքվել միայն օրինավոր պետությունների և ազգերի հետ: Եղեռնագործ պետությունների կողմից անմեղ մարդկանց մասսայական սպանություններից ու գերություններից ազատելու համար Շնորհալին առաջարկում է, որ մի քանի պետություններ միավորվեն. «Պնդեցին և հաստատեցին, ուխտեցին և խոստացան»²:

Ներսես Լամբրոնացին³ թողել է հարուստ ժառանգություն՝ մեկնություններ, քարոզներ, ճառեր, նամակներ, շարականներ, տաղեր, օրհնությունների կանոններ: Հռոմկլայի համագումար ժողովին (1179 թ.) արտասա-

¹ Ներսես Շնորհալի, «Թուրք Ընդհանրական», «Երգեր», «Հանելուկներ», «Եդեսիայի ողբը», «Հիսուս Որդի», Իրավունք, 2008, էջ 139:

² Ներսես Շնորհալի, «Ողբ Եդիսոյ», Իրավունք, 2009, էջ 147:

³ Ծնվել է 1153 թ. Լամբրոն բնակավայրում, աշխարհական անունը՝ Սմբատ Հեթումյան. պետական և եկեղեցական գործիչ, հրապարակախոս, բանաստեղծ, թարգմանիչ, փիլիսոփա, մատենագիր: 16 տարեկան հասակում Ներսես Շնորհալին նրան քահանա, տալով նրան իր անունը՝ Ներսես: 1175 թ. կարգվել է Տարսոն քաղաքի եպիսկոպոս: Մահացել է 1198 թ.:

նաձ «Ատենախոսություն» ճառը, որը թարգմանվել է նաև գերմաներեն, համարվում է հրապարակախոսության լավագույն կոթող:

Ներսես Լամբրոնացին արտահայտել է փիլիսոփայական, իրավաբանական սոցիալական հայացքներ: Հետաքրքրություն են ներկայացնում նրա այն հայացքները, որոնք վերաբերում են մարդկային կամքի ազատությանը: Մարդկանց չար և բարի արարքները ոչ թե նախասահմանված են աստծու կողմից, այլ մարդու ազատ կամքի արտահայտությունն են. «նրանց կուրանալն ու մոլորվելը սեփական կամքով էր»:¹ Ըստ նրա՝ այն ազատությունն է օգտակար, որն ընդունում է հասարակությունը: Հենց այս տեսանկյունից էլ քննադատել է հասարակական այն հարաբերությունները, որոնք վնասում են հայրենիքին, ազգին, մարդկանց: Նա հասարակության մեջ, պետական գործերում հաջողությունը պայմավորվորում է դեկավարների օրինական վարքագծով, նրանց բարոյական կերպարով:

Ըստ նրա՝ պետությունը ստեղծված է աստծու կողմից, որպեսզի նրանք արդարությամբ կառավարեն մարդկանց, կարգավորեն երկրի ներքին և արտաքին գործերը: «Աստված է իր անքննելի նախախնամությամբ թագավորներ ու իշխաններ կարգում»², և պահանջում է՝ «արդյոք արդարությամբ եք կառավարում մարդկանց, թե՞ հարստահարելով»: Որպես իր ժամանակի մտածող՝ նա պետական կառավարման միակ ձևը համարել է միապետականը: Թագավորից պահանջել է արդարադատ լինել, չկատարել չար գործեր, քանի որ նա ինքնիշխան չեն: Միաժամանակ, նրա կարծիքով, միապետական անսահմանափակ իշխանության պայմաններում թագավորը կարող է բռնակալ դառնալ: Նա բռնակալ է համարում նրանց, ովքեր «շատերին և ոչ իրենց կամքով են ստիպում իրենց հնազանդվել»³: Պետական- հասարակական խնդիրները պետք է ստանան իրենց լուծումը խորհրդակցելու միջոցով: Նրանց խորհուրդ է տալիս հետևել Հռոմեացի աշխարհակալների օրինակին, լսել բանինաց մարդկանց խորհուրդները: «Այս ըմբռնումներով նա ընդհուպ մոտենում է

¹ Ներսես Լամբրոնացի, «Քաղաքային Օրենք», «Ձիվորական օրենք», «Հավատամքի մեկնությունը», «Հայր մեր»-ի մեկնություն, «Սողոմոնի իմաստության մեկնությունը», Իրավունք, 2009, էջ 141:

² Նույն տեղը, էջ 146:

³ Նույն տեղը, 149 էջ:

սահմանադրական միապետության կառավարման ձևին և կոլեգիալ ղեկավարության անհրաժեշտության գաղափարին»¹:

Ներսես Լամբրոնացին մեծ նշանակություն է տվել օրենքներին՝ հասարակության մեջ չարագործությունները վերացնելու արդարություն հաստատելու համար: Նա նույնացնում է արդարությունը և օրենքները: Արդարացի է նաև այն, որ օրենքը խախտողների նկատմամբ կիրառվում է բռնություն: «Ինչպես աստվածապաշտներն իբրև օրենք ունեն արդարությունը, այնպես էլ մենք բռնությունն ընդունենք՝ զրկելու և անիրավելու համար»²:

Լամբրոնացին տարբերում է աստվածային և մարդկային օրենքներ: Աստվածային օրենքները աստծո պատվիրաններն են, որոնք տարածվում են մարդու հոգու բանական, ցասմնական և ցանկական մասերի վրա: «Սրանց վրա է Աստծո տեսչությունը»³: Քանի որ աստվածային օրենքները համապատասխանում են մարդու բնույթին, հետևաբար այն բնական օրենքն է. «Մոլորեցրեց նրանց բնական օրենքներից դեպի անաստվածություն»⁴: Մարդկային օրենքները գրված օրենքներն են, որոնց բացակայությունն էլ իր ժամանակաշրջանում բազմաթիվ չարագործությունների և կամայականությունների պատճառ է դարձել: Այդ պայմանավորված անհրաժեշտությամբ և իրավական հարուստ գիտելիքներով Ներսես Լամբրոնացուն հնարավորություն տվեցին ասորերենից և հունարենից թարգմանել «Քաղաքային օրենքը» և «Զինվորական օրենքը», որոնք կոչված էին կարգավորելու քաղաքացիական, ժառանգական, ամուսնա-ընտանեկան, քրեական, դատական և զինվորական հարաբերություններ: Այս թարգմանության համար նրան մեղադրել են օտարամոլության մեջ այն պատճառով, որ նա, հայկական օրենքներ ստեղծելու փոխարեն, այլ ազգերի օրենքներ է թարգմանել և կյանքի կոչել: Սակայն իր կատարած թարգմանության հիշատակարանից պարզվում է, որ նա թարգմանությունը կատարել է ժամանակի պահանջով և կաթողիկոս Գրիգոր Տղայի պատվերով: Բացի այդ, նա ոչ թե սոսկ պատճենահանել է օտար օրենքները, այլ վերամշակման ենթարկել դրանք,

¹ Հ. Գ. Մանուչարյան, Գրվագներ հայ քաղաքական մտքի պատմության, Երևան, 2002, էջ 105:

² Ներսես Լամբրոնացի, Մեկնություն Մողմոնի իմաստության, Երևան, Իրավունք, 2009, էջ 124:

³ Նույն տեղը, 117 էջ:

⁴ Նույն տեղը, 121 էջ:

լրացրել և լիովին հարմարեցրել է հայ իրականությանը և հայոց բանակի պահանջներին՝ «Ճայրաքաղ» կատարել, ինչպես նա է նշում իր թարգմանության հիշատակարանում:

Հայ իրավաքաղաքական մտքի Կիլիկյան դպրոցի հաջորդ նշանավոր ներկայացուցիչը **Վահրամ Բաբունին** է¹: Նա գրել է բազմաթիվ իմաստասիրական ու կրոնա-աստվածաբանական աշխատություններ: Նա իր իրավաքաղաքական հայացքները արտահայտել է Լևոն 3-րդ թագավորի օժման առիթով արտասանած ճառում:

Պետության անհրաժեշտությունը կոչված է հասարակության մեջ կարգ ու կանոն ապահովելով: Աստված, ստեղծելով մարդկանց, նրանց հավասար իրավունքներ է տվել և օժտել է կամքի ազատությամբ: Բայց քանի որ մարդիկ չպահպանեցին սատվածային պատվիրանները, նա աչք փակեց այն բանի վրա, որ նահապետներից ոմանք իրենց թագավոր հռչակեցին ազգակիցների վրա իշխելու նպատակով: Պետությունը պետք է իշխանությունը իրականացնի բոլորի օգտին: Արտաքին հարաբերություններում պետությունը պարտավոր է պահպանել տարածքային ամբողջականությունը: «Թագավորութիւն է ի մնա բնակելոցն իշխել արդարացիհարկս և իրավունս ի նոցանէ առնուլ, և զնոսին ի հաստատութիւն պահել արտաքին թշնամացն՝ քաջությանբ պատկերազմեալ յախթել, և կամ հաղթութեան հնարիւք զխաղաղութիւն ողջունել»²: Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների հարաբերակցության հարցում կողմնակից է աշխարհիկ իշխանության առաջնությանը:

Կիլիկյան հայկական թագավորության խոշոր պետական գործիչներից է **Սմբատ Սպարապետը**³: Նա ռազմական գործողություններին զուգնթաց է ծավալել նաև քաղաքական, դիվանագիտական և իրավական գործունեություն: Տիրապետելով մի քանի լեզուների՝ թարգմանել և հրատարակել է «Անտիոքի ասիզներ» ժողովածուն: Սմբատ Սպարապետ

¹ Ապրել և ստեղծագործել է 13-րդ դարում, ծննդյան և մահվան թվականները հայտնի չեն: Պաշտոնավարել է Լևոն Գ-ի (1270-1289) արքունիքում՝ որպես ատենադպիր, և տնօրինել է պետության դիվանագիտական հարաբերությունները:

² Վահրամ Բաբունի, Բան ի հայտնություն տեսնու և յոծումն Լևոն Գ արքայի, «Արարատ», 1868 թ., 7, 12, 1869 թ. 1-5:

³ Ծնվել է 1208 թ. Կիլիկիայում Հայոց սպարապետ Կոնստանդին Հեթումյանի ընտանիքում: 18 տարեկանից նշանակվում է Սպարապետ և 50 տարի (1226-76 թթ.) լինելով կիլիկիահայոց սպարապետ՝ բազմաթիվ հաղթական ճակատամարտեր է մղել՝ պաշտպանելով և ամրապնդելով Կիլիկիայի հայոց պետության սահմանները և 1276 թ. գոհվել է մարտերից մեկի ժամանակ:

տից մեզ են հասել նաև աշխատություններ, որոնցից աչքի են ընկնում «Դատաստանագիրքը» և «Տարեգիրքը»: Քաղաքական և իրավական մտքի նշանավոր հուշարձաններից է նրա «Դատաստանագիրքը» (1265 թ.): Այն իր բովանդակությամբ իսկական օրենսգիրք է, դրանով լուծվել է ազգային օրենքների բացակայության խնդիրը: Ի տարբերություն միջնադարյան մյուս մտածողների՝ Սմբատ Սպարապետը ուներ աշխարհիկ հայացքներ: Սակայն նա չէր կարող լիովին ազատ լինել կրոնական մտածողությունից: Թագավորական իշխանությանը ստեղծվել է աստծո կողմից: Թագավորը աստծո փոխանորդն է երկրի վրա:

Սմբատ Սպարապետը կենտրոնացված միապետության կողմնակից էր. միապետին օժտում էր բացառիկ լիազորություններով: Բայց թույլ չէր տալիս թագավորական իշխանությանը հասցնել արևելյան բռնապետության աստիճանի, այլ որոշ իրավանորմերով սահմանափակում էր միապետի իշխանությունը: Թագավորի ամենամեծ պարտականությունը, նրա կարծիքով, ամբողջ երկրում արդարության պաշտպանումն է և օրենքների ճիշտ կիրառումը: Արդարությունը պաշտպանելու և միասնական օրինակություն հաստատելու համար Սմբատը պահանջել է թագավորից սահմանափակել իշխանների, ֆեոդալների, հոգևորականների իրավունքները իրենց ենթականերին պատժելու հարցում: Մահապատիժ իրականացնելու իրավունքը տրված էր միայն թագավորին:

Աշխարհիկ իշխանությունը գերակայություն ուներ հոգևոր իշխանության նկատմամբ: Պետության և եկեղեցու հարաբերություններում եկեղեցին ծառայում է պետությանը: Եկեղեցական ապաշխարանքների փոխարեն՝ Դատաստանագիրքը կիրառում է դրամական տուգանքներ:

Գահաժառանգման հարցում, ելնելով պետության և հասարակության շահերից, սահմանում է այնպիսի կարգ, որի համաձայն թագավորական գահը պիտի ժառանգի արքայորդիներից արժանավորը: Դատաստանագրքում առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում ընտանեկան իրավունքի մասին հոդվածները. ամուսնությունը պետք է կայանա փոխադարձ համաձայնությամբ, կամավոր, որոշակի տարիքի հասած անձանց միջև: Ավելին, պատիժ էր նախատեսվում այն հոգևորականների համար, ովքեր երիտասարդներին ստիպում էին ամուսնանալ՝ հակառակ իրենց կամքի: Այդպիսի ամուսնությունը պետք է համարվի անօրինական: Պաշտպանվում էին կնոջ պատիվն ու արժանապատվությունը: Մեղադրվում էին այն տղամարդիկ, ովքեր, առանց իրավական ձևակերպման, թողնում են իրենց կանանց և ամուսնանում ուրիշների

հետ: Սմբատը առանձնակի ուշադրություն է ցուցաբերել մանուկների դաստիարակության ու ուսուցման նկատմամբ: Նա սահմանել է անվճար ուսուցում:

Ուշադրության արժանի են քաղաքացիական իրավական հարաբերություններին վերաբերվող մի շարք նորմեր: Խոսելով գրավի մասին՝ նա հիշատակում է այն իրերի սահմանափակ շրջանակը, որոնք ենթակա են գրավի, արգելում է պարտատիրոջ այցելությունը պարտապանին՝ որակելով դա որպես ուժի կիրառում:

Ըստ Գատաստանագրքի՝ հանցագործության սուբյեկտը մարդն է, այն էլ որոշակի տարիքի հասած: Սմբատը տարբերում է մեղքի հետևյալ ձևերը՝ կամավոր (դիտավորությամբ), ակամա (անզգուշությամբ) և խառը: Գատաստանագրքում իրավական ձևակերպում է ստացել նաև պատժի անհատականացման սկզբունքը: Քրեական պատասխանատվության հիմքում պետք է ընկած լինի մեղքը: Սմբատը առաջ է քաշել անհրաժեշտ պաշտպանության սկզբունքը, որի դեպքում անձը չի ենթարկվում քրեական պատասխանատվության:

Alvard Aleksanyan

Chair of Theory and History of State and Law, YSU

Candidate of Legal Sciences

LEGAL-POLITICAL IDEA IN CILICIAN ARMENIA

The author, having discussed the social-political, state-legal ideas of remarkable figures from Cilician Armenia, like Nerses Shnorhali (XIII), Nerses of Lambron (XII), Vahram Rabuni (XIII), Smbat Gundestable (1208-1276), and etc., shows that the Kingdom of Cilicia had legal and political matured system, a part of which was the political-legal idea. The political-legal idea of Cilicia had rich theoretical heritage and state-political active practice of state and church agents. The social-political and state-legal idea of the Kingdom of Cilicia had features typical to that of Renaissance Culture.